

OBMEJNI FAŠIZEM V PERSPEKTIVI SODOBNE SLOVENSKE
PRIPOVEDNE PROZE V ITALIJI (1991–2015)

Maja SMOTLAK

Znanstveno-raziskovalno središče, Koper, Garibaldijeva 1, 6000 Koper
e-mail: maja.smotlak@zrs.upr.si

IZVLEČEK

Eno izmed najbolj travmatičnih zgodovinskih obdobj za Slovence v Italiji je bil fašizem, ki se je za Julijsko krajino začel prej kot za preostanek slovenskega naroda in jo obremenil za približno dvajset let. O slovenskih avtorjih, ki so upodabljali fašizem tik po njegovem uradnem propadu in koncu 2. svetovne vojne, je bila napisana že marsikatera tematološka študija. Vprašanje, ki pa doslej ni bilo raziskano in na katerega odgovarja članek, je, kako v zadnjih petindvajsetih letih s časovno in generacijsko oddaljenostjo doživljajo in upodabljajo fašizem v pripovedni prozi sodobni slovenski pisci v Italiji, rojeni po letu 1945, ki izvornega fašizma niso doživeli.

Ključne besede: kolektivni spomin, tematologija, slovenski roman, slovenska kratka pripoved, fašizem, neofašizem

IL FASCISMO DI FRONTIERA NELLA PROSPETTIVA DELLA NARRATIVA
SLOVENA CONTEMPORANEA IN ITALIA (1991–2015)

SINTESI

Il fascismo è stato per gli sloveni in Italia uno dei periodi storici più traumatici. Gli sloveni della Venezia Giulia si sono dovuti confrontare con esso ancor'prima degli altri e ne sono stati succubi per circa vent'anni. Finora sono stati già pubblicati molti articoli temalogici riguardanti gli autori sloveni, che hanno scritto del fascismo subito dopo il suo epilogo ufficiale e dopo la conclusione della 2° guerra mondiale. La questione, sulla quale non è stata ancora svolta alcuna ricerca e alla quale vuole rimediare l'articolo, è come viene rappresentato il fascismo negli ultimi venticinque anni nella narrativa slovena in Italia, scritta da autori contemporanei, nati dopo il 1945, i quali non hanno vissuto il fascismo originario in prima persona.

Parole chiave: memoria collettiva, tematologia, romanzo sloveno, racconti brevi sloveni, fascismo, neofascismo

UVOD

Pripadniki narodnih manjšin običajno doživljajo dvojno ločenost, prostorsko od matice in narodnoidentitetno od države, v kateri živijo kot manjšina. Občutenje dvojne izključenosti ustvarja podvojeno potrebo po pripadnosti »nadomestni« skupini. Pripadniki narodnih manjšin jo običajno iščejo in najdejo v manjšini sami, znotraj katere se nemalokrat oblikuje različica izvirne narodne identitete s specifičnimi lastnostmi, ki se najočitneje kažejo v jeziku in kulturi. Skoznje skupnost združuje in hkrati zavrača tako matične kot »gostiteljske« narodnoidentifikacijske sestavine, kar se kaže tudi v svojevrstnem kolektivnem spominu. Sestavljen je iz »spomin[ov], [ki] zadevajo skupino« (Halbwachs, 2001, 55), pri čemer gre predvsem za »ustvarjanje selektivnih skupinskih vedenj o preteklosti« (Kuljić, 2012, 20), v kateri je bil posameznik prisoten ali pa jo pozna kot »sposojen spomin« (Halbwachs, 2001, 56), pridobljen preko medijev in pričevanj prednikov. V večini skupnosti je pogostejše obujena vojna kot pa mirodobna preteklost, ker prva spodbuja večjo »emotivn[o] homogenizacij[o]« (Kuljić, 2012, 229), socialno in medgeneracijsko povezanost.

Kolektivni spomin se ohranja skozi ustno in pisno izročilo, v okviru česar se pogosto nalaga v obliki tem in motivov tudi v leposlovna besedila ter se skozi ta spreminja in dodatno utrjuje v skupinskem imaginariju. Literarna dela so namreč »sledí minulih doživetij in mentalitet« (Juvan, 2005, 379), ki nemalokrat nastanejo prav »z namenom, da predstavijo, rekonstruirajo, priključijo ali umislijo nekdanji čas, minule dogodke, mentalitete, občutja« (prav tam, 390).

OBMEJNI FAŠIZEM

Literarizirani zgodovinski spomin, ki nas v tem primeru zanima, je spomin slovenske narodne skupnosti v Italiji v sodobni pripovedni prozi, in sicer na dolgo, več kot dvajsetletno obdobje obmejnega fašizma v Julijski krajini. To poglavje preteklosti je v prvih desetletjih po letu 1945 in koncu 2. svetovne vojne zaposlovalo večino slovenskih pripovednikov v Italiji.

Čas fašizma je bil namreč za slovensko narodno skupnost travmatičen. Tedaj se je ob mejah italijanske države oblikovala lokalna in svojevrstna različica »vsedravnega« fašizma, t. i. obmejni fašizem. Skozenj se je še siloviteje kot sicer izražal kult domovine oz. nacije, povezan z idejo oblikovanja etnično homogene italijanske rase (prim. Gentile, 2010, 38). Vsak tujek v narodovem telesu ali nasprotnik fašistične vizije je bil dojet kot »človešk[o] bitj[e] z malone živalsko naravo, željn[o] zgolj krvi in uničevanja« (prav tam, 27). Po načelih te ideologije je bilo torej nujno zaščititi italijanske nacionalne interese na vzhodni meji (obenem pa je bila to krinka za neoviran prodor na Balkan), kjer so na ozemlju, pridobljenem po 1. svetovni vojni, živeli med drugim tudi Slovenci. Lokalne italijanske nacionalne sile so se združile »v protislovansko in protimarksistično fronto« (Kacin-Wohinz, 1995, 419), ki je delovala v prid raznarodovalne politike, italijanizacije in brisanja neitalijanskih narodnih identitet. Z zakoni in dekreti je fašistična oblast »zbrisala vse zunanje znake obstoja narodne manjšine: šole, jezik v javni rabi, društva, politične

stranke, periodični tisk, finančne zavode, zadružne zveze, krajevna imena, postopoma tudi priimke in osebna imena« (prav tam, 420). Kmalu pa sta se fašizacija in italijanizacija prebivalstva izkazali za manj učinkoviti od pričakovanega, saj je fašizem v večini Slovencev krepil obrambno držo glede lastne narodne identitete. Odpor je slovensko narodno skupnost notranje povezal in začasno okrepil, hkrati pa je od nje zahteval veliko žrtvovanje, kar jo je po drugi strani ošibilo in v kolektivni zavesti pustilo dolgotrajni občutek krivice in bolečine.

LITERARIZIRANJE OBMEJNEGA FAŠIZMA PO 1945

Številni pripadniki starejše generacije slovenskih pripovednikov, ki so osebno doživljali obmejni fašizem v začetku 20. stoletja, so se že v času njegove vladavine v svojih literarnih delih, največkrat objavljenih v ilegali, narodnoobrambno odzivali na dogajanje v Julijski krajini. Pozneje so leposlovno ustvarjanje izkoristili za premišljevanje in prede-lovanje preteklih dogodkov, tako da so v njem v obširnih besedilnih odlomkih obnavljali spomin nanje in še naprej potrjevali svoje zavračanje fašizma (prim. Cergol, 2015). Ob tem so Slovenci v Italiji kljub uradni zmagi antifašizma, ki so ga množično podpirali, po vojni razmišljali kot poraženci, za katere je značilno, da »nikakor ne morejo sprejeti dogodkov, zato so obsojeni, da o tem premišljujejo, podoživljajo in se sprašujejo, ali bi se lahko zgodilo tudi drugače« (Kuljić, 2012, 221), vračajo se k minulim dogodkom »halucinatorno; kot da preteklost ni minila« (prav tam, 223) medtem ko si zmagovalci, za kakršne so se očitno imeli Italijani, dovolijo pozabo.

Med prvimi in najvidnejšimi povojnimi pripovedniki sta bila Boris Pahor (1913) in Alojz Rebula (1924), ki sta se za to najpogosteje posluževala spominsko-avtobiografsko(-zgodovinske) oblike romanov (prim. Pelikan, 2007). Oba sta bila in ostajata »globoko zasajena [...] v obdobje fašističnih krutosti in v tesnobe povojnega časa« (Pirjevec, 2015, 19), ki jo vsakič znova uporabita »kot snovno podstat svojih romanov« (Bandelj, 2010, 13). Tudi pri drugih prozaistih, rojenih pred letom 1945 (npr. pri Vinku Beličiču, Zori Tavčar, Rafku Dolharju, Evelini Umek, Ireni Žerjal), se skozi njihova dela kažejo »[z]apleteni družbeni, ideološki in individualni problemi povojnega časa« (Pirjevec, 2015, 20) kot še sveži ostanki fašistične diktature in vojne.¹

Kako pa je danes s pripovedno literarizacijo tega izseka skupnega zgodovinskega spomina pri slovenskih pripovednikih v Italiji, rojenih po letu 1945? Zato da bi odgovorili na zastavljeno vprašanje, se je potrebno ozreti po najsodobnejši slovenski pripovedni

1 Zgovorno je, da pri večini italijanskih tržaških piscev, njihovih sodobnikov, do podobno izrazitega procesa ni prišlo (Maier, 1975, 10–11). Italijanski tržaški pisci so se literariziranja fašizma največkrat izogibali ali ga obravnavali implicitno (prav tam, 45). Omenjali so ga le mestoma, v posameznih motivih ali odlomkih besedil kot na primer Umberto Saba v pesmi *Avevo/Imel sem* (1944), v kateri je zapisal: »Vse sta mi odnesla ničvredni fašist/in požrešni Nemec« (prev. M. S.). V italijanski povojni družbi se je namreč odvijal poskus »defašizacije fašizma«, ki je težil k ublažitvi tega kolektivnega pojava z zanikanjem obstoja fašistične ideologije, kulture, vodilnega razreda, množične pripadnosti fašizmu, fašističnega totalitarizma in režima s pomočjo fraze, »da večina tistih, ki so se vpisali v fašistično stranko, [...] v resnici ni bila zares fašistična« (Gentile, 2010, 11).

prozi, ki je nastala v Italiji v zadnjih petindvajsetih letih, torej med letoma 1991 in 2015. V okviru te zasledimo sedemnajst piscev, med katerimi je šest takih, ki so se do zdaj na področju epike posvetili zgolj ustvarjanju romanov: Sergej Verč (1948–2015), Marij Čuk (1952), Igor Škamperle (1962), Vilma Purič (1966), Matjaž Klemše (1978) in Erik Sancin (1981). Osem se jih je posvetilo izključno pisanju kratkih pripovedi: Jakob Renko (1946), Bruna Dorbolò (1947), Boris Pangerc (1952), Majda Artač Sturman (1953), Jurij Paljk (1957), Luisa Battistig (1959), Marjanka Rebula (1964) in Igor Pison (1982). Trije avtorji pa so v omenjenem obdobju ustvarili tako romane kot kratke pripovedi: Dušan Jelinčič (1953), Jasna Jurečič (1955–2014) in Marko Sosič (1958).

Izhajamo iz prepričanja, da vsaka nova generacija ne odkriva nove zgodovine, »marveč [...] odkriva drugačno zgodovino. Človeško življenje se namreč neprenehoma spreminja, z njim pa se spreminja tudi njegova zgodovina in zapisi o njej« (Luthar, 1997, 9). Prav zato nas zanima, kako je obmejni fašizem upodobljen v najsodobnejših 25 romanih in 20 (zbirkah) kratkih pripovedih² omenjenih avtorjev. Pri tem so izhodiščna vprašanja:

Kako pogosto je obravnavana tema obmejnega fašizma?

Kateri izseki (dogodki, osebnosti), povezani z obmejnimi fašizmom, so literarizirani?

Preko katerih pričevalcev in perspektiv je ubeseden obmejni fašizem?

Skozi analizo se je izkazalo, da je potrebno ločeno obravnavati literarizacijo dveh obdobj obmejnega fašizma:

historični obmejni fašizem kot gibanje in režim med letoma 1919 in 1945,

novi obmejni fašizem kot gibanje po 1945.

- 2 Romani in kratke pripovedi, ki jih analizira pričujoči članek, so objavljeni v knjižni obliki. Nekatere kratke pripovedi so objavljene v zbirkah enega ali več avtorjev, druge pa so objavljene kot samostojne enote. Analiza ne zajema besedil, objavljenih v serijskih in periodičnih publikacijah. Proučeni romani so: Sergej Verč – *Rolandov steber* (1991), *Skrivnost turkizne meduze* (1998), *Pogrebna maškarada* (2003), *Mož, ki je bral Disneyjeve stripe* (2009), Marij Čuk – *Pena majskega vala* (1998), Dušan Jelinčič – *Tema na pomolu* (1995), *Budovo oko* (1998), *Ljubezen v času samote* (2000), *Martin Čemur* (2002), *Kam gre veter, ko ne piha* (2007), *Umor pod K2* (2008), *Biseri pod snegom* (2009), *Bela dama Devinska* (2010), *Nocoj bom ubil Chomskega* (2012), Jasna Jurečič – *Prerokuj mi še enkrat* (2008), Marko Sosič – *Balerina, balerina* (1997), *Tito, amor mijo* (2005), *Ki od daleč prihajaš v mojo bližino* (2012), Igor Škamperle – *Sneg na zlati veji* (1992), *Kraljeva hči* (2002), Vilma Purič – *Burjin čas* (2009), *Brez zime* (2012), Matjaž Klemše – *V zakrpanih gojzarjih* (2009), Erik Sancin – *Nekje sredi vročine* (2003). Proučene zbirke kratkih pripovedi in samostojne kratke pripovedi so: Jakob Renko – *Spreminjave* (1994), *Normalni genij* (2000), *Rojen je bil v mestu Trstu* (2010), *Propedeutikà* (2012), Bruna Dorbolò – *Snuovi tele zemlje v: Besiede tele zemlje* (2004), Boris Pangerc – *Majenca* (1992), *Grad v Kaličju* (2000), Majda Artač Sturman – *Mozaik v kovčku* (2012), Dušan Jelinčič – *Prazne sobe* (1995), *Tisti vonj po Krasu* (1998), Jasna Jurečič – *Pasji dnevi* (2012), Jurij Paljk – *Očetovstvo malo drugače* (2001), Marko Sosič – *Rosa na steklu* (1991), *Iz zemlje in sanj* (2011), *Ovsene besede/Parole d'avena* (2011) (vse kratke pripovedi te zbirke so zajete že v zbirko *Rosa na steklu*), *Svetle hlače, sinja srajca v: Dogodek v mestu* (2013), *Prezir v: Miti naši vsakdanji* (2013), *Onkraj dreves* (2013), Luisa Battistig – *Neviesti parnesejo Svetega Duha tah hiši, 7. dicemberja in Tist glas v: Besiede tele zemlje* (2004), Marjanka Rebula – *Vas na jasi in druge čudne zgodbe* (2007), Igor Pison – *Zasilni izhodi* (2013).

SODOBNE LITERARNE UPODOBITVE HISTORIČNEGA OBMEJNEGA FAŠIZMA (1919–1945)

Kolektivni spomin na historični obmejni fašizem kot gibanje in režim (1922–1943), umeščen v obdobje med 1919 in 1945, ki ga reprezentirajo mlajši pisci v svojih pripovedih, je sestavljen izključno iz posredovanih izkušenj in doživetij, zato so literarne upodobitve tega drugačne kot pri starejših piscih, ki večidel izhajajo iz osebnega izkustva.

Manjša zavezanost spominu

Prvo spoznanje, do katerega pridemo ob pregledu najsodobnejše slovenske pripovedne produkcije mlajših piscev v Italiji, je, da je obmejni fašizem iz prve polovice 20. stoletja v njej obravnavan redkeje kot pri starejših avtorjih. Lahko bi torej rekli, da gre za manjšo zavezanost spominu na čas fašizma, ki se kaže predvsem v tem, da je v večini besedil ta del narodove preteklosti obravnavan v krajših pasajah ali zgolj bežno in površinsko omenjen. Vanje se pogosto prikrade le kot preblisk iz preteklosti. Na primer Vilma Purič v romanu *Brez zime* (2012) v kopici novic navrže, da je »čas za polaganja vencev ob spomeniku bazoviških junakov« (2012, 119). K omembi ni dodana nobena razlaga oz. informacija o tem, kdo so bili bazoviški junaki. Avtorica torej ne čuti, da bi bila poglobitev nujno potrebna, medtem ko je pri starejših piscih v takih primerih skorajda neizogibna.³

Potrebno je opozoriti tudi na to, da je manjša zavezanost spominu na zgodovinski fašizem bolj kot v romanih, ki so zaradi svoje obsežnosti najbolj »primern[i] za zapise družbene problematike« (Zupan Sosič, 2011, 96), očitnejša v kratkih pripovedih. Te se raje kot kolektivnim narodovim vprašanjem posvečajo posameznikovim nekdanjim in sodobnim zasebnim eksistencialnim problemom.

Prav tako se odmikanje od fašistične preteklosti krepi z generacijskim oddaljevanjem pripovednikov od te, kar je najbrž povezano z občutenjem manjše čustvene vpletenosti do dogodkov, ki jih niso doživeli osebno. Tako na primer, če omenimo le nekatere, pri Sergeju Verču, Mariju Čuku, Dušanu Jelinčiču in Marku Sosiču (rojenih v 40. in 50. letih 20. stoletja) najdemo več referenc nanjo, medtem ko pri najmlajših, Matjažu Klemšetu, Eriku Sancinu in Igorju Pisonu (rojenih v 70. in 80. letih 20. stoletja) skorajda povsem izginejo. Vzemimo za primer roman *V zakrpanih gozdarjih* (2009) Matjaža Klemšeta, v katerem se v edinem prizoru celotnega besedila, kjer protagonist namigne na čas fašizma, pokaže njegovo nepoznavanje z njim povezane kulturne dediščine. Ta se s skupino drugih turistov ustavi v Soči in v tamkajšnji cerkvi sv. Silvestra prvič vidi »podobo nadangela Mihaela, ki stopa na zlo, upodobljeno z obrazom Benita Mussolinija. Teh fresk Toneta Kralja [...] prej [ni] poznal in jih je bilo prijetno presenečenje odkriti« (2009, 126). Gre za slikarjo, ki jo je Tone Kralj ustvaril leta 1934 kot umetniški izraz zoperstavljanja fašizmu.

3 Pahorjeva ali Rebulova pripoved bi na primer ob omembi bazoviških junakov informacijo nadgradila z zgodovinsko pojasnilo o tem, da so bili bazoviški junaki štirje mladi pripadniki protifašistične organizacije TIGR, katere je zaradi njihovega atentata na uredništvo tržaškega dnevnika *Il Popolo di Trieste* leta 1930 Posebno sodišče za zaščito države obsodilo na smrt.

Nadomeščanje »velike zgodbe« z drobci »malih«

Izseki, ki se nanašajo na historični obmejni fašizem, ne obravnavajo več stalnih in ponavljajočih se vsebinskih sklopov, kot jih lahko zasledimo pri starejših piscih, katerih ospomina tvorijo požig Narodnega doma (13. julija 1920), antifašizem primorskih duhovnikov, 1. in 2. tržaški proces (1930; 1941), Osvobodilna fronta, slovenska državljanska vojna v času 2. svetovne vojne, kapitulacija Italije (8. septembra 1943). To so epizode, ki, postavljene druga ob drugo, tvorijo »veliko zgodbo« o času fašizma. Sodobne pripovedi mlajših avtorjev nimajo takšnega spominskega jedra, kajti vsakogar od njih zanimajo drugačni fragmenti fašističnega obdobja.

»Velika zgodba« je tako nadomeščena z drobci individualnih, »malih zgodb« posameznikov, ki so bili žrtve raznoterih oblik fašističnega nasilja. V Sosičevih delih je na primer beg primorskih Slovencev pred fašizmom prikazan preko zgolj nakazanih spremljevalnih likov, strica Lojzija v romanu *Tito, amor mijo* (2005) in strica Kristjana v romanu *Ki od daleč prihajaš v mojo bližino* (2012). Oba si delita skoraj identično usodo, ko v času fašizma pobegneta v Bosno. Trpinčenje, ki so mu bili v času fašizma podvrženi slovenski ljudje, Sosič zgolj nakaže v *Kratkem romanu o snegu in ljubezni* (2014) preko zarisa protagonistkine sorodnice, ki je bila »zaprta v koronejskem zaporu in je v svoji celici, kjer so jo pretepali, pisala pesmi[,] [...] [protagonistkina, op. M. S.] mati [ji je] pisala pisma v zapor in ona, ki so jo pretepali, ji je odgovarjala s pesmijo vse do osvoboditve« (2014, 23–24).

Stranski starejši pričevalci in pluralnost spominskih perspektiv

V sodobni slovenski pripovedni prozi v Italiji mlajši pisatelji pristopajo k temi fašizma skozi dogajalni čas, ki gre od 60. let 20. stoletja do prvega desetletja 21. stoletja.⁴ Med literarnimi liki, postavljenimi v povojno sodobnost, niso več protagonisti slovenske narodnosti tisti, ki se ukvarjajo s spomini na fašizem, kot je to veljajo za starejše pisce.⁵ Spomin je poverjen starejšim stranskim likom slovenske narodnosti, ki so vanj zapredeni, »kakor [ga] ne bi hoteli preseči« (Sosič, 2011, 81). To občutje dobro povzemajo besede starejšega lika v Škamperletovem romanu *Kraljeva hči* (2002), ko pravi: »Koliko žrtev so dali naši ljudje za svoj narod, da smo premagali nacifašiste! Mladina tega ne sme pozabiti« (2002, 31).

Značilen primer takega lika je stric Albert v Sosičevem romanu *Tito, amor mijo*, ki bolečo preteklost predeluje z nenehnim in energičnim pripovedovanjem o tem, kaj so fašisti počeli s slovenskimi ljudmi.

4 Edina izjema je roman Vilme Purič *Burjin čas* (2009), katerega dogajalni čas je umeščen med leti 1940 in 1945.

5 Edini lik, ki celovito odstopa od predstavljenih smernic, je Jelinčičev protagonist romana *Martin Čemur* (2002). Čemur spominja na literarne like piscev starejše generacije, saj je bil sam neposredno udeležen v boju zoper fašizem. V svojih samorefleksijah je ves čas bolj pri svoji protifašistični preteklosti (tajnih shodih, tihotapljenju ilegalnega tiska) kot pa v sedanosti, kar ga vodi v končni tragični propad.

[N]isi nikdar slišu, kaj so delali fašisti in domobranci?! So bli glih taki ku Nemci, če ne še slabši. Nisi nikdar slišu za taborišča?! kriči stric Albert v film na televiziji.

[...]

Je treba znat te robe! So jih martrali, so jim zivali nohte [...]

So imeli kambre, so jih zapirali in toukli ku prasce. Porka madona, trideset let si moral molčat. Vprašaj teto Josipino! Si dobil škapelot po glavi, če si kej reku po slovensko. In so jih zažgali, porko dio, na taužente ..., kriči stric Albert, da se mu nabere gosta slina okrog ustnic (2005, 58).

Ob takšnih pričevalcih, ki bi jih lahko označili za »klasične«, pa, zlasti pri Marku Sosiču, najdemo tudi drugačne. Ta večkrat poveri vlogo nekakšnih »tihih« pričevalcev likom, ki o svoji izkušnji ne govorijo, temveč nosijo posledice fašističnega nasilja na lastnih telesih. Med temi izstopa Josipina, ki v romanu *Tito, amor mijo* nikoli ne spregovori, a je »polna brazgotin po obrazu, brez zob in slepa zaradi fašistov, ki so jo pohabili in pretepli na tramvaju« (2005, 52). Pri Sosičevih »tihih« pričevalcih ne moremo mimo neobičajne avtorjeve izbire, da v romanu *Kratki roman o snegu in ljubezni* podeli to vlogo drevesom, in sicer tistim, »ki so rastla ob tržaških koronejskih zaporih, [...] dreves[om], ki so s pobočja nad mestom gledala tako imenovano žalostno vilo, *villo triste*, kjer so fašisti mučili na stotine ljudi« (2014, 39). Trst je bil prvo italijansko mesto, v katerem je bila odprta stavba, imenovana Žalostna vila (*Villa Triste*).⁶

S podobnimi »tihimi« pričevalci fašizma so posejana tudi pripovedna besedila Sergeja Verča. Na primer v romanu *Pogrebna maškarada* (2003) je to zgradba tržaške kvesture, ki jo je med letoma 1934 in 1942 postavil fašizem. Protagonista, tržaškega policijskega komisarja slovenskega rodu, Bena Perka spomni, da je »povezan[a] z mračno preteklostjo« (2003, 145). V romanu *Mož, ki je bral Disneyjeve stripe* (2009) pa je tak »tih« arhitekturni pričevalec Veliki trg (Piazza Unità d'Italia). Ob pogledu nanj Beno pomisli na »fašističn[e] hord[e], ki so na Piazza dell'Unità prihajale slaviti svojega Duceja« (2009, 135), s čimer najbrž misli predvsem na Mussolinijev obisk mesta in njegovo zborovanje na njem 18. septembra 1938, na katerem je prvič javno proglasil rasistične zakone proti židovski skupnosti.

Pri tem velja omeniti nadvse zanimivo izbiro mlajših piscev, ki odstopa od tradicije slovenskega pripovedništva v Italiji. Ta namreč praviloma polaga spomine na čas fašizma v slovenske, antifašistične like, medtem ko se v pripovedništvu zadnjih petindvajsetih let pripeti tudi, da avtorji pogosteje dovolijo spregovoriti likom na »drugi strani«, na primer fašistično nastrojenim Italijanom, ki se spominjajo, kako je ob zasedbi slovenskega ozemlja 3. maja 1941 »[i]talijanska vojska [...] prodrla k tem barbarom, da zajezi komunizem, da prinese civilizacijo, da ubrani tisočletni italijanski duh teh krajev« (Čuk, 1998, 55). V pripovedi *Črepinje* v zbirki *Iz zemlje in sanj* (2011) Marko Sosič razširi spominsko

6 To se je zgodilo leta 1942 na ulici Bellosguardo, kmalu za tem pa so tržaškemu »zgledu« sledila še mnoga druga italijanska mesta. V tržaški Žalostni vili so se odvijala zasliševanja in trpinčenja, kajti v njej je imel sedež fašistični represivni organ Posebni inšpektorat javne varnosti za Julijsko krajino (*Ispettorato Speciale di Pubblica Sicurezza per la Venezia Giulia*), ustanovljen leta 1942.

perspektivo z vživetjem v hčer kolaboracionista, ki »je dal med drugo vojno pobiti veliko ljudi« in »zdaj živi v Argentini« (2011, 29). Avtor uspe posredovati njen pogled, poln kontradiktornih čustev do očeta, ne da bi se opredeljeval, sodil in moraliziral. Takšne pripovedne izbire niso poskusi revizionizma zgodovine, temveč jih lahko razumemo kot iskanje objektivnejšega pogleda na preteklost preko soočanja različnih vizij ter pričevanj.

SODOBNE LITERARNE UPODOBITVE NOVEGA OBMEJNEGA FAŠIZMA (PO 1945)

Z opisanimi novimi pristopi, ki jih mlajši in mladi slovenski pisci v Italiji uporabljajo pri pisanju o obmejnem fašizmu z začetka 20. stoletja, še zdaleč ni zajeto celovito upodabljanje njihovega odnosa do obmejnega fašizma. Plahnečo literarno obravnavo zgodovinskega obmejnega fašizma nadomešča obširnejša literarizacija istega pojava v njegovi sodobni obliki. Pisci ga prikažejo kot pojav, ki se je skorajda brez prekinitve nadaljeval po letu 1945, ko naj bi bil uradno in dokončno premagan, a je v resnici prevzel nove oblike in poimenovanja, kot so »postfašizem, neofašizem, protofašizem, kriptofašizem, parafašizem« (Trampuš, 2015).⁷

Zlasti obmejni fašizem v Julijski krajini se kaže kot izrazito obstojen pojav, kajti leta 1945, s koncem 2. svetovne vojne, ni prišlo do konca mednacionalnega konflikta med Slovenci in Italijani, ki je bil bistven del obmejnega fašizma, temveč se je ta nadaljeval na nekoliko prikriti ravni. Del Italijanov se je bal lojalnosti slovenske narodne skupnosti matični domovini in njenega implicitnega iredentizma. Slovenci so iskali rešitev v vztrajanju pri svoji narodni identiteti, zapiranju v svoj krog in pristopanju h komunistični partiji, kajti »šoka, ki so ga [...] doživeli v času fašizma in še pred njim, ko je bila njihova nacionalna individualnost, njihov jezik [...] kriminaliziran kot zločinsko dejanje, zamejci niso nikoli povsem preboleli« (Pirjevec, 1997, 240). To izhaja iz dejstva, da po vojni »Slovenci niso dobili nobene odškodnine za kulturne domove in druge nepremičnine, ki so jih fašisti zažgali ali odtujili« (Kacin Wohinz in Pirjevec, 2000, 113). Italija je bila »brez resne pripravljenosti, da bi obračunala z lastno imperialistično in fašistično preteklostjo« (prav tam, 121), ki jo je namesto poravnave grehov potlačila in »[t]ako ni niti eden izmed italijanskih vojnih zločincev prišel pred sodišče« (Pahor, 2001, 118). Poleg tega v prvih povojnih letih italijanska oblast ni preprečevala »občasnih zastraševalnih in terorističnih akcij« (Kacin Wohinz in Pirjevec, 2000, 124) neofašističnih skupin zoper Slovence. Osimski sporazum, podpisan 10. oktobra 1975, ki naj bi dokončno potrdil mejo med Jugoslavijo in Italijo ter s tem razrešil obmejni problem, je naletel na odpor italijanskih nacionalistov. Ti so v 70. letih v prepričanju, da jim je bila vnovič storjena krivica, zaostriili svoj odnos do Slovencev, ki se je sčasoma blažil, a še v 90. letih so sicer

7 Historični in sodobni fašizem sta »rigidna, strukturirana zmešnjava« (Eco, 2013, 17), ki si v svojem bistvu delita iste sestavine, toda jih lahko razporejata na različne načine in v različnih količinah. Te elemente je Umberto Eco prepoznal v kultu tradicije, zavračanju modernosti in racionalizma, zavračanju vsakršne kritike, strahu pred drugačnim, nagovarjanju frustriranega srednjega razreda, obsedenosti z zaroto, vzdrževanju vojnega stanja, zagovarjanju množičnega elitizma, kultu herojstva in smrti, mačizmu, populizmu, nasprotovanju parlamentarnim vladam, okrnjenosti besednjaka in sintakse itd. (prav tam, 17–20).

oslabljene lokalne desnosredinske sile do osamosvojene Slovenije zavzemale sovražna stališča.

Pod posebnim nadzorom je bilo dolga leta po koncu vojne slovenstvo v Beneški Sloveniji in Kanalski dolini. Preprečeno je bilo naravno usvajanje knjižne slovenščine, kar je pomenilo, da je bila edina slovenščina, ki so jo govorili, narečna, in še to le v družinskem krogu ter v cerkvi. V Videmski pokrajini Italija niti po vojni ni dovolila ustanovitve državnih osnovnih šol s slovenskim učnim jezikom, s čimer je jasno pokazala, da ni pripravljena priznati statusa manjšine tamkajšnjemu slovenskemu delu prebivalstva, zato so Slovenci ustanovili zasebno dvojezično osnovno šolo.

Če zajamemo celoten korpus najodobnejšega slovenskega pripovedništva v Italiji avtorjev, rojenih po letu 1945, najdemo v njem precej izdelano sliko o tem, kar se je dogajalo z obmejnimi fašizmom in njegovimi ostanki v drugi polovici 20. stoletja vse do začetka 21. stoletja, pri čemer se v pristopu posredovanja tega časovnega izseka pojavijo spet nove in drugačne pripovedne izbire kot pri prikazovanju zgodovinskega fašizma.

Močna zavezanost spominu

Besedilni izseki, posvečeni novemu obmejnemu fašizmu oz. nadaljevanju tega pojava v drugi polovici 20. stoletja, so daljši in pogostejši kot odlomki o historičnem fašizmu, obenem pa so tudi bolj poglobljeni. Ne gre več zgolj za omembe, kar najbrž izhaja iz dejstva, da gre za osebno in zato intenzivneje doživete okoliščine. Še vedno pa se za pisanje o tem pogosteje odločajo generacije piscev, rojenih v drugi polovici 40. let ter v 50. in 60. letih kot pa generacije iz 70. in 80. let 20. stoletja. Za pisanje o fašizmu ostajajo privilegirani prostor bolj romani kot kratke pripovedi.

Ustvarjanje nove osi kolektivnega spomina

Ko se lotevajo teme sodobnega obmejnega fašizma na italijansko-slovenski meji, mlajši avtorji pogosto vzporejajo osebno doživljanje tega z nekim splošnim skupnim občutjem, znotraj česar se začenjajo oblikovati teme, ki tvorijo novo osišče kolektivnega spomina mlajše generacije. Središčna tema, ki predstavlja potencial nove »velike zgodbe«, je neofašizem na Tržaškem v 70. letih 20. stoletja, znotraj tega tudi isti problem v Beneški Sloveniji, in neofašizem na Tržaškem na prelomu 20. ter 21. stoletja.

Avtorjem je skupno, da predstavljajo skorajda neprekinjeno časovno kontinuiteto obmejnega fašizma v povojnem času, kot obdobje njegove intenzivne obnovitve ter oživitve pa 70. leta 20. stoletja. To so bila za Italijo t. i. »svinčena leta«, ko so notranje državno-politične napetosti prerasle v nasilje, oborožene spopade in terorizem.

Dušan Jelinčič na primer postavi v 70. leta roman *Ljubezen v času samote*. V njem mladi literarni liki, povečini univerzitetni študentje, dojemajo fašizem kot nekaj še zelo živega, zanj se zanimajo kot njegovi nasprotniki, ki si želijo prodreti v bistvo pojava, da bi ga lahko dokončno uničili, »fizično iztrebili, da bo potem mir« (2000, 96). Takšno čutenje močne zakoreninjenosti fašizma v Trstu slikovito upodobi tudi Škamperletov protagonist *Snega na zlati veji* (1992), prav tako postavljen v 70. leta.

V manjših gručah so včasih kričali po ulicah, delali zgago po mestnih avtobusih in nalašč govorili slovensko, da so ja vsi slišali. Nekajkrat so se na šolskih tekmovanjih z italijanskimi vrstniki obsuli s čevlji in raznimi psovkami. [...] Nekakšna norost je visela v zraku sredi tistih sedemdesetih. Eni so bili komunisti, drugi fašisti, tretji spet nekakšni socialisti, ki Slovencev niso marali, a so se imeli za miroljubneže. [...] Že jutri bi se lahko pojavila črna povodenj na ulicah, prižigala motorje in z rokami kvišku tulila na vso moč – A noi! A noi! – Še dobro, da je noj tako grd ptič, ves nabuhel, ki še leteti ne zna (1992, 25).

Čeprav pripovedovalec poskuša občutek, da je fašizem nekaj, kar bi se zlahka obnovilo v svoji izvorni obliki, ublažiti z ironično pripombo, je v njegovih besedah čutiti iskreno zaskrbljenost. V nadaljevanju romana jo potrdi in »upraviči« fašistični bombni atentat na licej Antona Martina Slomška, tržaško višjo srednjo šolo s slovenskim učnim jezikom. Ta se je resnično zgodil 27. aprila 1974, česar se spomni tudi Škamperletov avtobiografski protagonist.

Prav tako je fašizem živ tudi konec 60. let pri Sosiču. Skozi sobivanje slovenskih in italijanskih otrok v isti šolski stavbi na Tržaškem privrejo na dan predsodki in žaljivke, ki so le odslikava tedanjih odnosov med odraslimi obeh narodnosti.

Tam so učenci, ki govorijo samo italijanski jezik in imajo poseben vhod tako kakor mi, ki v razredu govorimo samo slovenski jezik, vendar se učimo tudi njihovega. Spodaj nekdo kriči: Slavi de merda! Z našega nadstropja pa mu odgovarja deček ob odprtem oknu: Taljani prasci! In potem zagledam ravnatelja, ki zakriči: Zapri okno! Zapri okno! Odrine dečka in zaloputne okno. [...]

Od spodaj se še naprej slišijo glasovi: Slavi de merda, slavi de merda ... Stric Albert pravi, da tako govorijo samo tisti, ki nas nimajo radi in mislijo, da smo usrani Slovenci, ampak da dečki in deklice niso nič krivi. Stric Albert pravi, da tako govorijo samo tisti ljudje, ki mislijo, da so partizani zasedli Trst, porka madona, ne pa, da so ga osvobodili od fašistov skupaj z maršalom Titom [...] (2005, 33).

V *Kratkem romanu o snegu in ljubezni* se ena od protagonistk, Alma, postavljena v leto 2009, živo spominja fašizma iz 70. let: »[J]az sem to videla v Trstu, ko sem bila mlada, ko so dvigovali roke na ulici, kjer so imeli svoj sedež, in potem šli na pohod s pendreki in svojimi kričeimi glasovi« (Sosič, 2014, 84). Spomin grozljivo asociira na tiste iz časa vladavine fašističnega režima, kar kaže na trdovratnost fašistične ideologije. Sama Alma išče razloge za to, in sicer ugotavlja, da »ni treba dvigovati roke zato, da si fašist, [...] dovolj [je] biti, nositi v glavi to njihovo idejo ureditve sveta« (prav tam).

Znotraj spominjanja na fašizem 70. let zaseda v sodobni literaturi svoje mesto tudi fašizem v Beneški Sloveniji. Avtorji se tega dotaknejo s posebno občutljivostjo. Tamkajšnje politične razmere so bile namreč v povojnem obdobju še ostrejše kot na Tržaškem in Goriškem, da so se ljudje prav tako kot v času fašističnega režima še naprej bali uporabljati slovenski jezik v javnosti, kot to zapiše Marko Sosič v romanu *Tito, amor mijo*: »[T]am v Lazah in drugih dolinah [je] hudo, če govoriš v svojem jeziku, [...], ker

potem policaji obesijo še več zastav z belo, rdečo in zeleno barvo. Povsod, tudi v gozdu jih razobesijo, da ljudje ne pozabijo, kje živijo, in jih je potem strah, da govorijo v svojem jeziku« (2005, 39).

V svoji »blažji« obliki se neofašizem na Tržaškem na prelomu 20. in 21. stoletja skozi leposlovje kaže v nenaklonjenosti in nezaupanju italijanskega dela prebivalstva do Slovencev, s kakršnima se sooča Verčev Beno Perko ob vrnitvi z juga Italije v Trst v začetku 90. let. Tedaj tržaški Italijani Slovence označujejo za nevarne nosilce »slovan-sko-komunističn[ega] bacil[a] z vzhoda« (1991, 21), zato je »slavocomunista,⁸ skoraj obvezni epiteton tržaških nacionalistov za Slovence vseh barv« (1998, 52). Govora je tudi o t. i. »slovenskem getu, ki je [...] zanje (za Italijane, op. M. S.) še vedno tabujski prostor« (1991, 110).

Čukov roman *Pena majskega vala* je še bolj nasičen s prizori nestrpnosti tržaških Italijanov do Slovencev sredi 90. let, ko še vedno doživljajo »psihozo nezaupanja in celo sovraštva do vsega, kar je povezano s slovanskim svetom, v ožjem zornem tulcu s Slovenci« (1998, 35–36). Razčlenjeno prikaže sodobno organizirano sovražno gibanje tržaških Italijanov. Eden njegovih članov je tudi oče Italijanke Luise, preko katerega sta nazorno predstavljeni mentaliteta in delovanje tistih, ki so negativno nastrojeni do Slovencev v prepričanju, da jih ti ogrožajo.

Oče je bil med spodbujevalci in udeleženci akcij, ko so se skupinice odpravile na Kras, taki sprehodi so bili v vsem povojnem času in poznejših desetletjih že obredno opravilo in premazale spomenike padlim partizanom, poškodovale table in napise, v samem mestu pa odstranjevale vse vidne znake slovenske prisotnosti. Večkrat je vprašala očeta, zakaj, saj na tem ozemlju prebivajo Slovenci že tisočletja, še pred Italijani, ki so naseljevali le urbana središča, a vedno je dobila isti odgovor: Slovenci so komunisti in kot taki zlo, ljudje tujega jezika, ki v italijanski državi nimajo kaj početi. Tu moramo orati etnično čisto zemljo, je dejal. Ta misel je kot kislica na rani še danes navzoča v velikem delu tržaškega prebivalstva (prav tam, 26).

Verč podobno omenja mlade neofašiste, ki še vedno strastno verjamejo v fašistično in s tem v obmejnem prostoru hkrati protislovensko ideologijo in se neke sredi 90. let zbirajo v spodnjem delu Akvedota, ker »imajo v bližini sedež svoje mladinske organizacije« (2009, 138). Tudi Olga v Sosičevem romanu *Kratki roman o snegu in ljubezni*, postavljenem v leto 2009, omeni, da imajo v isti ulici »desničarji svoj sedež« (2014, 76). Prav zaradi tega ostaja tudi na prehodu med 20. in 21. stoletjem nerešeno vprašanje, ki ga protagonist Čukovega romana postavlja prijatelju: »Ali misliš, da je možen odnos, da je mogoča ljubezen med Slovencem in Italijanko?« (1998, 40). Pretresljivo pa je, da si skoraj identično vprašanje zastavlja protagonistka romana Vilme Purič *Burjin čas*, ki živi v času fašističnega režima. To kaže na zavedanje o obstojnosti nerešenega konflikta med Slovenci in Italijani.

8 »Slovanski komunist« (Verč, 1998, 52).

Mladi protagonisti kot pričevalci sodobnega fašizma in ohranjanje pluralnosti perspektiv

Protagonisti, ki so običajno pripadniki mlajše generacije, se morajo v sodobnosti, v katero so postavljeni, soočati z novodobnim obmejnim fašizmom. Ta se v obliki raznolikih posnetkov vleče iz preteklosti v sedanost in vse kaže na to, da ne namerava miniti. Pojavlja se z zelo različno jakostjo, a v glavnem na dva načina, in sicer včasih le kot odmev oz. ostanek preteklega fašizma, spet drugič kot obnovljeno fašistično gibanje, ki išče nove načine uveljavitve in prevzema oblasti.

Če se torej najprej posvetimo odmevom zgodovinskega fašizma, ki jih protagonisti romanov in kratkih pripovedi zaznavajo v svojem okolju, lahko med temi izpostavimo predvsem izginjanje slovenskega prebivalstva na Tržaškem, saj, kot ugotavlja Verčev komisar Perko, so se »Italijani [...] razpasli vsepovsod, tudi po tem pred davnimi leti izključno slovenskem predmestju« (1998, 120), kar daje misliti, da je italijanizacija na dolgi rok kljub vsemu dosegla določene učinke. Na nevarnost napredujoče asimilacije opozarja tudi Marij Čuk, ko ugotavlja, da slovenski človek v Italiji »že težko razbira črke svojih korenin in ne ve več, katerega porekla je, zakaj zloguje besede, ki so prišle izza Karpatov in se v tisočletni zgodovini z burjo naselile prav sem« (1998, 33). Stvarni ostanki fašizma se kažejo tudi v še nespremenjenih poitalijančenih slovenskih toponimih v Italiji, »ki spominjajo, da je fašizem živ« (prav tam, 51).

Iste posledice fašizma težijo slovenske literarne like v Beneški Sloveniji. Tare jih zaskrbljenost, v kakršno je ukleščena Sosičeva protagonistka v pripovedi *Onkraj dreves* (2013), glede dokončnega izginotja slovenskega jezika in Slovencev z območja Beneške Slovenije.

V svojem drobovju, okrog svojega srca in svojih pljuč sem nosila [...] strah, da nas ne bo več, da bomo nenadoma izginili in da bo z nami izginil naš jezik, kakor na tisoče jezikov, ki na svetu ves čas izginevajo. S kom bom potem govorila, če ne bo nikogar več, sem se v sanjah spraševala [...]. In sčasoma sem vse pogosteje razmišljala in z vse večjim strahom, kako se to resnično lahko zgodi, da nekega dne ne bo nikogar več, tudi mojega jezika ne. Zato, zato slutim, da sem podzavestno začela govoriti samo v italijanščini iz strahu, da bom ostala povsem sama (2013, 33).

Več avtorjev opozori na to, kako je fašistična italijanizacija okrnila rabo slovenskega jezika v Beneški Sloveniji, kjer se je »starodavna govorica krajev potuhnila za domač zapeček[,] [...] v tihih pogovorih v gostilni« (Čuk, 1998, 47). Slednje potrdi tudi špetrska narečna avtorica Bruna Dorbolò (1947) v kratki pripovedi *Snuovi tele zemlje* iz zbirke *Besiede tele zemlje* (2004): »Ma nje judje nieso takuo močni, su se pustil omotit z gučanjem an z lučmi, ki druž su paržgal, an spoštljivi so njih glas spremenil, tisti glas, ki že an tovjint liet je glas njih zemlje« (2004, 59).

Še bolj kot odmevi fašizma protagoniste skrbi obnavljanje in krepitev fašističnega gibanja. Zato pogosto poskušajo razumeti njegove vzvode. Ob zapisovanju nestrpnosti neofašistov se Marij Čuk spusti globlje v opazovanje njihovega argumentiranja sovraštva

do Slovencev, v katerem se izkaže, da je to v veliki meri grajeno na popolnem brisanju spomina na fašistično nasilje. Ob omenjanju tega se namreč njihova zaverovanost v legitimnost lastnega sovraštva do Slovencev poruši in pokaže v vsej svoji neutemeljenosti.

»Ali veš, da so tudi Slovenci v Italiji doživljali iste muke? Da so se morali pobrati s trebuhom za kruhom, bežati?«

»Kaj govoriš!«

»Da, bežati pred našimi črnimi srajcami. Več kot dve desetletji so morali bežati pred smrtjo. Nikoli mi z očetom nista pripovedovala o tem, da je fašizem že zgodaj ukinit slovenske šole, časopise, ustanove, društva. Da so fašisti ljudi streljali, jih trpinčili z ricinusovim oljem in obsojali le zaradi tega, ker so bili Slovenci. Da so jim spreminjali priimke ...«

»To je komunistična propaganda! Kje si se tega nalezla? Kdo ti govori o teh neresnicah? O teh lažeh? V Italiji pa bodo ja lahko živeli Italijani!« (1998, 109).

Za podobno pripovedno strategijo se odloči tudi Sosič v *Kratkem romanu o snegu in ljubezni*. Poda mišljenje mladega zagretega neofašista Angela, pri čemer je največji paradoks ta, da je to sin matere Slovenke in očeta Italijana, ki v Venetu živi srečno in mirno zakonsko življenje ob spoštovanju narodnosti drug drugega. Kljub temu njun sin pri osemnajstih letih začne zavračati materino narodnost in jezik ter živi v prepričanju, »da so bile grozote nacizma in fašizma izmišljene« (2014, 84), »da ima fašizem v sebi veliko vrednot, ki bi jih morali upoštevati tudi danes« (prav tam, 165). Protagonistka se počuti krivo za sinov neofašizem, vendar se kljub neprestanemu analiziranju ne prebije do odgovora o izvoru njegove ideološke izbire. Racionalno neutemeljen in prav zato še bolj demoničen ostane neofašizem tudi za bralca.

Še korak dlje v takšnem prikazovanju fašizma pa stori Igor Pison. Ta ironizira na račun političnih ideologij, ki se bijejo v Furlaniji - Julijski krajini. V pripovedi *Identiteta črne maše* v zbirki *Zasilni izhodi* (2013) prikaže Slovence, Italijane in Furlane, kako na satanistični maši načnejo politično debato in z gorečnostjo zagovarjajo vsak svojo narodno identiteto ter ideološke poglede, ne da bi do njih sploh čutili kaj pristnega. Prikaže jih kot avtomate, ki ponavljajo retorične vzorce prednikov. Med temi so tudi zagovorniki fašizma, kakršen je stari pristaš sekte, ki »v trenutku, ko [...] zagleda[...] črno uniformo raztegn[e] desno roko v 'A NOI!' pozdrav, a se ravno tako hitro strezni[...] in umakn[e]« (2013, 173).

Kljub temu, da so se protagonisti prisiljeni soočiti z neofašizmom, je zanje značilna tudi močna želja po preseganju napetosti med Slovenci in Italijani. Tako Verč omeni, da se na prelomu med 20. in 21. stoletjem »celo negativne strasti med dvema tu živečima narodoma vse bolj umirjajo« (2003, 125). Podoben korak k opuščanju starih zamer med Slovenci in Italijani storita tudi Slovenec Maks in Italijanka Luisa, ki sta v ljubezenskem razmerju. Ob tem Maks priznava, da »[v]sak ima nekaj grehov na svojem zgodovinskem papirju« (Čuk, 1998, 72) in temu dodaja potrebo po preseganju preteklosti: »[V] tem mestu [...] [o]d vedno živita naroda, ki v zgodovini res nista skupaj zobala češenj, a čas bi bil, da nezaupanje danes presežemo. Če nas je usoda postavila v ta prostor, moramo se s tem sprijazniti, in ne šivati novih ločnic, marveč skupno življenje« (prav tam).

V prikazovanju sodobnega fašizma avtorji ne opustijo poskusa, da bi se dvignili nad osebne poglede, občasno zapustili lastna čustva in se tako izognili ideološko-politični tendencioznosti, ki literaturo siromaši. Sosič za to uporabi v romanu *Tito, amor mijo* pripovedno tehniko t. i. »nezanesljivega pripovedovalca« (Harlamov, 2010) otroka, ki ima zaradi svoje neizkušenosti še omejeno znanje. S tem avtor pokaže na nesmisel povojnega enačenja Italijan-fašist.

Kdaj greva na gmajno? me vpraša potiho.

Te ni strah, da te vidijo?

Ne.

Mene je strah, rečem.

Zakaj?

Zaradi strica Alberta. Pravi, da so na mandriji sami fašisti ..., rečem potiho.

Nicola ni fašist!

[...]

Praviš, da ni fašist ...?

Ne, ni fašist.

Kako veš?

Sem ga vprašal. Je rekel, da je Italijan, ma da ni fašist (2005, 36).

Jasna Jurečič omenja sodobne prijateljske in ljubezenske vezi med Slovenci in Italijani na Tržaškem, pri čemer pa opozarja, da so harmonični mednarodni stiki možni, vendar zelo krhki in ranljivi zaradi mentalitete starejših slovenskih in italijanskih generacij, ki ne popuščajo v svojih predsodkih. Tako slovensko protagonistko romana *Prerokuj mi še enkrat* (2008), ki se poroči z Italijanom, mori dejstvo, da so jo zaradi tega starejše slovenske ženske na vasi »vlačil[e] po zobeh, [jo] prežvečil[e] in izpljunil[e] v obcestni jarek« (2008, 45).

SPOMIN ONKRAJ OBMEJNEGA FAŠIZMA

Pričujoča študija se osredotoča na prikazovanje obmejnega fašizma v najsodobnejši slovenski pripovedni prozi v Italiji, t. j. prozi avtorjev, rojenih po letu 1945, kar bi lahko koga pripeljalo do zmotnega sklepa, da se avtorji, tako kot njihovi predhodniki, intenzivno ukvarjajo pretežno le z omenjeno temo. Zato je bistveno poudariti, da se ti pisci resda še vedno v določeni meri posvečajo literariziranju izvirnega fašizma in njegovih sodobnih različic, vendar ob tem nadomeščajo nekdanjo ekskluzivno osredotočenost na lastni, slovenski zgodovinski spomin, s širjenjem zanimanja za druge narode. Za takšne romane in kratke pripovedi, za katere bi lahko rekli, da niso več enonarodno, temveč večnarodno in nadnarodno usmerjeni (Smotlak, 2014), je značilno, da se ukvarjajo z razširjenim kolektivnim spominom, ki se iz osredinjenosti na tržaški prostor odpira v evropski in svetovni kontekst. Ta na primer zajema na prvem mestu vojno na Balkanu (Pangerc, 2000; Verč, 1998; Sosič, 2011; Sancin, 2003), kar je podobno osrednjeslovenskemu literarnemu trendu zadnjih let, ko se pogosto pojavlja tematizacija procesa razpadanja Jugoslavije in

s tem povezanih problematik (npr. med odmevnejšimi *Jugoslavija, moja dežela* (2012) Gorana Vojnovića, *Izbrisana* (2014) Mihe Mazzinija, *Odvetnik* (2014) Igorja Karlovška). Spomin, ki se v njem bežno, pa vendar vztrajno ponavlja, je spomin na teroristični napad na World Trade Centre 11. septembra 2001 (Renko, 2010; Artač Sturman, 2012; Jelinčič, 2007) in s tem povezani naraščajoči teroristični napadi (Verč, 2009; Jurečič, 2008).

ZAKLJUČEK

Starejši slovenski pisci v Italiji so se dolga leta tudi skozi leposlovno ustvarjanje zavzemali, da bi se v povojni italijanski družbi govorilo o fašizmu. To je po dolgem naprežanju z nastopom na oddaji *Che tempo che fa* italijanske državne televizije Rai leta 2008 dosegel Boris Pahor. Odtlej različni italijanski tiskani mediji objavljajo njegove prispevke in intervjuje, v katerih govori o fašizmu. Dolgo časa pa je bilo takšno početje nepredstavljivo, kajti »Italija je [...] odpravila fašizem, nikoli pa ni priznala njegove kriminalne narave, nikoli ni obsodila zločincev, ki so krivi za tisoče mrtvih na Slovenskem« (Pahor, 2007).⁹

Mlajši in mladi slovenski ustvarjalci pripovedne proze, ki nastaja v Italiji, pa se v zadnjih petindvajsetih letih postopoma oddaljujejo od ubesedovanja historičnega obmejnega fašizma. Z večperspektivnostjo in policentričnostjo prikazovanja preteklih dogodkov postavljajo temelje za miroljubne razlage preteklosti. Po drugi strani pa se v sodobnem slovenskem pripovedništvu v Italiji še vedno kaže etična zavezanost kolektivnemu spominu na fašizem, ki pa se navezuje na avtorjem bližji čas, na čas od 70. let 20. stoletja dalje. Avtorje povezuje predvsem zavedanje, da fašizem ni izključno pojav preteklosti, temveč še zelo aktualen fenomen. Z grenkobo in skrbjo vztrajno zapisujejo ugotavljanje, da se kljub preteku več desetletij od Mussolinijeve vladavine ideologija fašizma ohranja predvsem med Italijani na Tržaškem. S tem opozarjajo na zahrbtnost in nevarnost tega fenomena, ki lahko kadarkoli ogrozi demokracijo, skrha svobodo posameznika in družbe.

Mlajši avtorji torej iščejo ravnovesje med preseganjem preteklosti, ki ne bi več zavezovala, in njenim ohranjanjem, ki naj bi opominjalo, kajti »[č]e preveč pozabimo, lahko ostanemo brez identitete – kar se lahko zgodi tudi ob presežku zgodovine« (Kuljić,

9 Fašistični zločini so bili po vojni, ko je bil pravi čas za to, da bi jih slovenski in italijanski narod skupaj predelala, v javnem italijanskem diskurzu nemudoma zakriti in cenzurirani. Pri tem ne gre spregledati zanimive teze, da »[n]epriznavanje zločinov priča o njihovi pomembnosti, in ne obratno« (Kuljić, 2012, 212). Eden najbolj zgovornih dokazov za to je t. i. »omara sramote«. To je omara v kletnih prostorih rimske palače Cesi-Gaddi, kjer so jo naključno odkrili leta 1994. V njej »so našli na tisoče dokumentov, zapisnikov, obtožnic in pričevanj o italijanskih in nemških pokolih v drugi vojni. Gre za pokole, ki so jih pristojni italijanski organi (tajne službe, tožilstva in ministrstva) kratko malo skrili in zakrili z namenom, da bi pred javnostjo prikrili tako italijanske kot nemške odgovornosti pri pokolih ter s tem preprečili številne procese proti vojnim zločincem« (Primorski dnevnik, 18. 2. 2016: Na spletu tudi Rižarna in pokoli v nekdanji Jugoslaviji, 3). Leta 1999 je rimsko vojaško sodišče označilo prikrivanje dokumentov za nezakonito in dve leti kasneje je to potrdil tudi italijanski parlament. Šele z letom 2016 je poslanska zbornica objavila vse dokumente na svoji spletni strani, vprašanje pa je, v kolikšni meri bodo ti vplivali na splošno poznavanje italijanske družbe o poglavju fašizma, saj »[n]ova odkritja zločinov težko čez noč spremenijo poglede na vojno« (Kuljić, 2012, 229).

2012, 216). Nekaj podobnega se dogaja tudi v osrednjeslovenski literaturi prvih desetih let 21. stoletja, v kateri se je pojavilo presenetljivo veliko število pripovedi s partizansko tematiko (Zupan Sosič, 2014). Pri tem pa se kažejo podobni vzgibi kot v sodobni slovenski prozi v Italiji, in sicer »etična odgovornost do zgodovinskega spomina, ponovni premislek zgodovine in njena relativizacija« (Zupan Sosič, 2014, 40).

BORDER FASCISM IN THE PERSPECTIVE OF CONTEMPORARY
SLOVENIAN NARRATIVE IN ITALY (1991–2015)

Maja SMOTLAK

Science and Reserch Centre, Koper, Garibaldijeva 1, 6000 Koper, Slovenia

e-mail: maja.smotlak@zrs.upr.si

SUMMARY

From the occurrence of fascism in Venezia Giulia and a few years after the end of the 2nd World War the Slovenian narrative prose in Italy was marked by the processing of the collective memory about that period. Writers born before 1945 dedicated a lot of space to the frontier fascism from the beginning of the 20th century in their autobiographical-memorial narratives. Usually they wrote about it from the perspective of protagonists of Slovenian nationality and through the constant and recurring topics, which formed the core of the collective memory.

In their novels and short stories, published between 1991 and 2015, contemporary Slovenian narrative writers, born after 1945, are changing their attitude to historical fascism, known to them only by the mediated memory. They write about this chapter of the past with a lower sense of commitment, so they dedicate to it less space. They replace the previous “big story” by a plurality of “small” and heterogeneous destinies. The protagonists-witnesses are replaced by older secondary characters and the plurality of memory perspectives, which from different viewpoints, even fascist and collaborationist position, shed light on the historical frontier fascism.

But this does not mean that the interest of the young and younger writers for the topic of fascism has disappeared. From the distant past it moves to the second half of the 20th century and to the new forms of frontier fascism in Venezia Giulia, particularly in the 70s of the 20th century and at the turn of the 20th and 21st centuries. In this case the authors, due to the personal experience of dealing with neo-fascism, feel a strong commitment to the memory; therefore they pay to it a lot of attention. In this way they are creating a new core of collective memory of modern fascism. For the role of the witnesses they use mostly young protagonists, but they continue to open up perspective to Italian and even neo-fascist literary figures. All this is especially valid for writers, born in the second half of the 40s, 50s and 60s of the 20th century. Only in the texts of the authors born in 70s and 80s the fascism in its historical and contemporary version almost completely disappears.

Keywords: collective memory, thematology, Slovenian novel, Slovenian short story, fascism, neo-fascism

VIRI IN LITERATURA

- Artač Sturman, M. (2012):** Mozaik v kovčku. Trst, Mladika.
- Bandelj, D. (2010):** Sodobna proza Slovencev v Italiji: tipologije romana 1980–2010. V: Zupan Sosič, A. (ur.): Sodobna slovenska književnost (1980–2010). Ljubljana, Znanstvena založba Filozofske fakultete, 11–17.
- Cergol, J. (2015):** L'immagine dello sloveno nella letteratura triestina italiana e l'immagine dell'italiano nella letteratura slovena nel periodo fascista: confronto tra due stereotipi. V: Zudič, N. (ed.): Literature in an Intercultural Perspective. Koper, University of Primorska, Science and Research Centre, Annales University Press; Venezia, Università Ca' Foscari, Dipartimento di Studi Linguistici e Comparati, 231–240.
- Čuk, M. (1998):** Pena majskega vala. Trst, Založništvo tržaškega tiska. (Knjižna zbirka Mornik).
- Dorbolò, B. (2004):** Snovi tele zemlje. V: Obit, M. (ur.): Besiede tele zemlje: proze in poezije v beneškem narečju. Trst, Založništvo tržaškega tiska, 55–59.
- Eco, U. (2013):** Parafašizem: The New York Review of Books. Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo 40, 251, 13–21.
- Gentile, E. (2010):** Fašizem: Zgodovina in interpretacije. Ljubljana, Modrijan.
- Halbwachs, M. (2001):** Kolektivni spomin. Ljubljana, Studia humanitatis.
- Harlamov, A. (2010):** Nezanesljivi pripovedovalec v sodobnem slovenskem romanu. Jezik in slovstvo 55, 1-2, 32–46.
- Jelinčič, D. (2000):** Ljubezen v času samote. Koper, Lipa.
- Jelinčič, D. (2002):** Martin Čemur. Koper, Lipa.
- Jelinčič, D. (2007):** Kam gre veter, ko ne piha. Maribor, Litera. (Zbirka Piramida).
- Jurečič, J. (2008):** Prerokuj mi še enkrat. Mladika, Trst.
- Juvan, M. (2005):** Kulturni spomin in literatura. Slavistična revija 53, 3, 379–400.
- Kacin-Wohinz, M. (1995):** Primorski Slovenci in fašizem. Primorska srečanja 19, 170–171, 419–421.
- Kacin Wohinz, M. in Pirjevec, J. (2000):** Zgodovina Slovencev v Italiji 1866–2000. Ljubljana, Nova revija. (Zbirka Korenine).
- Klemše, M. (2009):** V zakrpanih gojzarjih. Trst, Založništvo tržaškega tiska.
- Kuljić, T. (2012):** Kultura spominjanja: Teoretske razlage uporabe preteklosti. Ljubljana, Znanstvena založba Filozofske fakultete. (Zbirka Prevodi/Oddelek za sociologijo).
- Luthar, O. (1997):** Mojstri in muze: Kaj in zakaj je zgodovina? Ljubljana, Modrijan. (Zbirka Zgodovinski viri za srednje šole).
- Maier, B. (1975):** Gli scrittori triestini e il fascismo. Trieste, Italo Svevo. (Lafanica: Seconda serie).
- Pahor, B. (2001):** Tržaški odzivi: eseji, govori in ugovori. Celovec; Ljubljana; Dunaj, Mohorjeva založba.
- Pahor, B. (2007):** Mislim, da je življenje možno in smiselno samo na podlagi ljubezni. V: Bukla. http://bukla.si/?action=clanki&book_id=5462&cat_id=1&view=1&page=6&limit=12&article_id=2303 (30. 7. 2016).

- Pangerc, B. (2000):** Grad v Kaličju. Trst, Založništvo tržaškega tiska. (Knjižna zbirka Mornik).
- Pelikan, E. (2007):** Zgodovinski roman med nacionalno identiteto, ideologijami in 'zgodovinskimi žanri'. Primerjalna književnost 30, 43–53.
- Pirjevec, J. (1997):** Vpliv slovensko-italijanskih odnosov na identiteto Slovencev v Italiji. V: Nečak, D. (ur.): Avstrija. Jugoslavija. Slovenija. Slovenska narodna identiteta skozi čas. Ljubljana, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 235–240.
- Pirjevec, J. (2008):** »Trst je naš!«: Boj Slovencev za morje (1848–1954). Ljubljana, Nova revija. (Zbirka Korenine).
- Pirjevec, M. (2015):** Zgodovinski oris slovenskega tržaškega literarnega ustvarjanja. v: Duša, Z. (ur.): Slovenska tržaška literarna šola: Prispevki s simpozija ob devetdesetletnici Alojza Rebule in 101. rojstnem dnevu Borisa Pahorja, 26. avgusta 2014 v mestni hiši v Ljubljani. Ljubljana, Cankarjeva založba, 11–23.
- Pison, I. (2013):** Zasilni izhodi. Trst, Mladika.
- Primorski dnevnik.** Trst, Primorski dnevnik, 1945–.
- Purič, V. (2009):** Burjin čas. Trst, Mladika.
- Purič, V. (2012):** Brez zime. Trst, Mladika.
- Renko, J. (2010):** Rojen je bil v mestu Trstu. Trst, samozaložba.
- Sancin, E. (2003):** Nekje sredi vročine. Ljubljana, Cankarjeva založba.
- Smotlak, M. (2014):** Narodna identiteta v sodobnem slovenskem romanu (1991–2011). Doktorska disertacija. Koper, Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične študije, Oddelek za slovenistiko.
- Sosič, M. (2005):** Tito, amor mijo. Maribor, Litera. (Knjižna zbirka Piramida).
- Sosič, M. (2011):** Iz zemlje in sanj. Maribor, Litera. (Knjižna zbirka Piramida).
- Sosič, M. (2012):** Ki od daleč prihajaš v mojo bližino. Ljubljana, Študentska založba. (Knjižna zbirka Beletrina).
- Sosič, M. (2013):** Onkraj dreves: Dnevnik njenega glasu/Al di là degli alberi: Diario della sua voce. Garmak, Društvo Topoluove; Čedad, Kulturno društvo Ivan Trinko. (Zbirka Koderjana).
- Sosič, M. (2014):** Kratki roman o snegu in ljubezni. Maribor, Litera. (Knjižna zbirka Piramida).
- Škamperle, I. (1992):** Sneg na zlati veji. Trst, Založništvo tržaškega tiska. (Devin).
- Škamperle, I. (2002):** Kraljeva hči. Koper, Lipa.
- Trampuš, J. (2015):** Fašizem živi: Fašizem in fašistične ideje znova postajajo legitimne politične opcije v Evropi. V: Mladina. <http://www.mladina.si/167367/fasizem-zivi/> (30. 7. 2016).
- Verč, S. (1991):** Rolandov steber. Trst, Založništvo tržaškega tiska.
- Verč, S. (1998):** Skrivnost turkizne meduze. Trst, Založništvo tržaškega tiska. (Knjižna zbirka Mornik).
- Verč, S. (2003):** Pogrebna maškarada. Ljubljana, Cankarjeva založba.
- Verč, S. (2009):** Mož, ki je bral Disneyjeve stripe. Ljubljana, Modrijan. (Bralec).
- Vidmar Horvat, K. (2009):** Zemljevidi vmesnosti: Eseji o evropski kulturi in identiteti po koncu hladne vojne. Ljubljana, Sophia. (Sodobna družba).

Zupan Sosič, A. (2011): Na pomolu sodobnosti ali O književnosti in romanu. Maribor, Litera.

Zupan Sosič, A. (2014): Partizanska zgodba v sodobnem slovenskem romanu. Jezik in slovstvo 59, 1, 22–42.